

Gjensyn med den finske fare – nordlig overvåking og sikkerhetspolitikk i etterkrigstid

Knut Einar Eriksen

I boka *Den finske fare* konkluderte Einar Niemi og jeg at minoritetsfrykt var et avsluttet kapittel i 1945 som følge av den nordlige befolkningens krigsinnsats og overveiende nasjonale holdninger.⁶⁸ Vi tenkte også på nederlaget for den ekstreme tyske rasismen. Da Trond Bergh og jeg skrev de to bindene om norsk overvåkingshistorie 1914-1997 fikk vi et overraskende gjensyn ikke bare med «den finske fare», men også en annen historisk langtidsoppfatning hos norsk myndigheter – at befolkningen i Finnmark og i noen grad også i Troms, ikke var tilstrekkelig nasjonalsinnet og dermed representerte et betydelig sikkerhetspolitisk problem.⁶⁹ Denne trusselvurderingen kan vi under den kalde krigen gjenfinne tydeligst fram til midt på 1970-tallet.

Som i dag var det de militære og de hemmelige tjenestene som definerte truslene. Hva var så grunnlaget for at de ansvarlige her var bekymret for mangelfull patriotisme og forsvarsvilje i grensefylkene?

Myndighetenes trusseloppfatninger

Utgangspunktet alt fra slutten av andre verdenskrig var at stormakten i øst, med sin etter hvert kraftige styrkeoppbygging på Kolahalvøya, var den primære trussel. Det gjaldt både i en krigssituasjon og ved ideologisk påvirkning og omfattende etterretningsvirksomhet på norsk jord.

Finland ble nå sett på som et sekundært sikkerhetspolitisk problem. Det hadde sammenheng med den sovjet-finske Vennskaps-, Samarbeids- og Bistandspakt 1948-1992, at Sovjetunionen både i en lokal krig og i en storkrig kunne føre sine tropper gjennom Nord-Finland, kanskje uten å møte motstand. Og Politiets overvåkingstjeneste (POT) antok at sovjettrussere, eventuelt ved hjelp av samarbeidende finner, enklere kunne verve agenter og

---

⁶⁸ *Den finske fare*. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860-1940. Oslo 1981, s. 359-360.

⁶⁹ *Den hemmelige krigen*. Overvåking i Norge. Bind 1 og 2. Oslo 1998.

drive etterretning over den norsk-finske enn den strengt bevoktede norsk-sovjetiske grensen. Det politiske forholdet mellom Norge og Finland var dertil fram til 1970-årene preget av ambivalens. Kontakten var i flere situasjoner like mye preget av mistenksomhet som av samklang, og samhandelen var beskjeden. Annerledes var det utstrakte partisamarbeidet mellom nordiske sosialdemokrater. For skandinaviske sosialdemokrater ble det en viktig oppgave å styrke det relativt svake finske søsterpartiet, og ved blant annet finansiell hjelp gjøre det til en mer effektiv konkurrent til det finske kommunistpartiet.⁷⁰

Når finnmarksbefolkningen ikke ble sett som nasjonalt patent, ble det som i hundreåret før bygd på forestillingen om at minoritetsgruppene i nord ikke var nok kulturelt integrert og med svakere nasjonalt sinnelag. Som før gjaldt det mer kvener enn samer. Minoritetene kunne derfor, ble det hevdet av militære ledere, tjenestemenn i de hemmelige tjenestene og også av ansvarlige statsråder, lettere bli påvirket av kommunistisk ideologi. Og en del kunne derfor også tjene sovjetiske og ikke norske formål i både freds- og krigstid.

Men det var ikke bare den røde kven, likesinnede samer og den såkalte «blandingsbefolkningen» som bekymret sentrale og lokale myndigheter. Også deler av den norskættede befolkningen var for svakt nasjonalt forankret. Det ble vist til at kommunistpartiet fram til 1960 hadde stor oppslutning i flere kommuner i Finnmark, og mer enn ellers i landet.⁷¹ Mest problematisk var NKPs oppslutning i grensekommunen Sør-Varanger. Ved stortingsvalgene i 1945, 1953 og 1957 fikk partiet rundt 40, 20 og 15 prosent av stemmene her. I tillegg kom problemet med partisanene og andre som hadde vært i sovjetisk tjeneste under krigen. Var de nasjonalt å stole på eller var flere fortsatt underlagt sovjetiske myndigheter? POT-tjenestemenn hevdet det siste til den kalde krigens slutt.

Myndighetene merket seg også med bekymring at den tradisjonelt større velviljen overfor Sovjetunionen hadde tiltatt i den nordlige landsdelen som følge av den sovjetiske krigsinnsatsen og den disiplinerte frigjøringen av østlige deler av Finnmark høsten 1944.⁷² Denne oppfatningen kunne få kuriøse utslag selv på topplanet. Moskva-ambassadør og tidligere mangeårig justisminister O.C. Gundersen og ekspedisjonssjef Andreas Andersen, Einar

---

⁷⁰ Under den kalde krigen hadde det finske kommunistpartiet vanligvis en valgoppslutning på 15-20 prosent.

⁷¹ Også i Hedmark stod NKP tradisjonelt sterkt.

⁷² Sovjetiske styrker stanset ved Tana bru i oktober 1944 og trakk seg ut av norsk område i november 1945.

Gerhardsens og senere Per Bortens nære sikkerhetspolitiske rådgiver ved Statsministerens kontor, forestilte seg begge dypt pessimistisk i 1960 at den antatt store sovjetiske økonomiske framgangen på Kolahalvøya ville skape nye og alvorlige lojalitetsproblemer i Nord-Norge, når norske tilreisende fikk oppleve den:

«Jeg (A.A.) nevnte som særnorsk framtidsproblem den sterke økonomiske ekspansjon i den nord-vestlige del av Sovjet. Det kan være grunn til å frykte at f.eks. Finnmark om 10-15 år vil fortone seg som et tilbakeliggende område sammenlignet med de tilgrensende deler av Sovjet. Gundersen var ikke uenig i dette.»⁷³

Kjente og nye sikkerhetstiltak

Hvordan mente ledere for ansvarlige etater at de befolkningsmessige sikkerhetsproblemene i Finnmark skulle begrenses og kontrolleres?

Når det gjelder mottiltak, er det både nye trekk, men også atskillig kontinuitet med hundreåret før. Vi lar toppene komme til orde. Både sjefen for Hæren, generaløyntant Wilhelm Hansteen og øverstkommanderende i Nord-Norge generalmajor Arne Dagfin Dahl, mente i 1948 at det var viktigst å få pålitelige soldater sørfra til å fylle rekkene i Finnmark og Troms. I Nordland var det ikke påkrevet med slik rekruttering. Her var befolkningen nasjonalsinnet. Forslaget kunne ikke fullt ut realiseres. Også en rekke ungdom nordfra gjorde tjeneste i grensefylkene, men strikte sikkerhetssjekker tok spesielt i Øst-Finnmark sikte på å holde uegnede og politisk uønskete utenfor rekkene.

Generalløyntant Ole Berg, daværende sjef for Generalstabten, var i 1950 mest opptatt av det strategiske stedet Skibotn og av lokalbefolkningens tette og til dels uønskede forbindelser med Finland. Hans forslag var å konsentrere seg om den han oppfattet som den sentrale personen i kvenmiljøet der, kjøpmann Johan Beck. Handelsmannen måtte, mente Berg, nøytraliseres ved å redusere hans økonomiske makt og øke den norske bosettingen i Skibotndalen betraktelig. Problemet var altså Becks og hans kvenske sambygdingers profinske og ikke russiske sympatier. Sist i mellomkrigsårene ble for øvrig også Beck pekt ut og

---

⁷³ Statsministerens kontor. Ringperm 6, 1960, notat Andersen, 16.6.60. Gundersen var justisminister 1945-52 og handelsminister 1962-63. Andersen ledet i mange år på 1950- og 60-tallet koordineringsutvalget for de hemmelige tjenester samt var sekretær for regjeringens sikkerhetsutvalg.

overvåket, men da etter initiativ av sjefen for generalstaben Otto Ruge og av biskop Eivind Berggrav.⁷⁴

Enda mer bekymring utløste den etnisk blandete befolkningen i Sør-Varanger. Asbjørn Bryhn og Vilhelm Evang, sjefene for henholdsvis overvåkingspolitiet og den militære etterretningstjenesten, var vanligvis som hund og katt. Men i 1951 var de skjønt enige om at russerne gjennom infiltrasjon «faktisk har full kontroll og i stor utstrekning makt over (Pasvik)dalens befolkning». Deres forslag til mottiltak var tradisjonelt. I grenseområdet trengtes et nytt storstilt bureisingsprosjekt. Den dystre rapporten havnet på regjeringens bord.⁷⁵

Mest drastisk var forslaget til sjefen for Finnmark Landforsvar i 1951. På grunn av upåliteligheten til deler av befolkningen ønsket han å nedlegge Heimevernet i fylket. Dette tiltaket ble ikke fulgt opp. Problemet ble i stedet praktisk løst ved å utelukke kommunister fra tjeneste her, og først og fremst fra offiserstillinger.

Intens kommunistovervåking i Finnmark

Under hele den kalde krigen ble likevel overvåking det viktigste tiltaket for å motvirke fiendtlig etterretning og unasjonalt virksomhet. Og overvåkingen i Finnmark ble mer omfattende enn i noe annet fylke. Her startet den første kommunistregistreringen, og her ble den også rundt 1990 sist motstrebende avsluttet.

Bare et par uker etter at det fåtallige Bergkompaniet hadde kommet til Kirkenes høsten 1944 beordret sjefen oberst Arne Dagfin Dahl at kommunister i det lille befridde området skulle kartlegges. I alt 63 ble listeført. Som øverstkommanderende i Nord-Norge nesten sammenhengende til 1955 fortsatte han å jakte kommunister, til overvåkingspolitiet tilkjempet seg hovedrollen. Kartlegging av kommunister skjedde også i regi av flere personer tilknyttet arbeiderbevegelsen, likeledes i enkelte nøkkelbedrifter som AS Sydvaranger.

Ytterligere opptrapping skjedde etter at sju finnmarkinger i 1953 ble dømt for spionasje. Opplysninger fra en velinformert sovjetisk avhopper og en rekke avhør viste at 40-50 nordmenn hadde blitt søkt vervet da sovjetiske styrker befant seg på norsk jord.⁷⁶ I 1967 kom en ny

---

⁷⁴ Se boka *Den finske fare*, s. 290-298 for overvåking av kvener i Skibotn sist på 1930-tallet.

⁷⁵ Det er ikke undersøkt om forslagene om økt bureising i Skibotndalen og Pasvikdalen i noen utstrekning ble fulgt opp av de politiske myndighetene, eller om andre sikringstiltak ble iverksatt.

⁷⁶ Den sovjetiske etterretningsoffiseren Grigorij Pavlov fra den par hundre store KGB-avdelingen i Murmansk brakte i 1953 med seg navn på 30 nordmenn og 22 finner som var oppført som agenter.

spionopprulling i Bakfjord. Selmer Nilsen og fire andre fikk fengselsstraff. Med utgangspunkt i opplysninger Selmer Nilsen gav om mulige andre agenter i Finnmark og Troms ble en ny storstilt agentjakt kalt «Grønn Vinter» innledet. Den pågikk i mange år, men uten at nye spioner ble pågrepet. Under «Grønn Vinter» kom ikke bare kommunister og andre venstreradikale i søkelyset. Også elitepersoner kunne kortvarig bli gjenstand for mistanker, som enkelte grensekommissærer, høyere offiserer og næringslivledere.

Særlig omfattende var overvåkingen i det østlige grenseområdet. Et par tall kan belyse det. Både i 1960 og 1967 ble langt flere telefonavlyttet i Sør-Varanger enn i noen annen kommune i landet, henholdsvis tretten og sju. Oslo var på annen plass med tolv og tre. Sør-Varanger hadde 10 000 innbyggere og Oslo 350 000. Det er heller ingen tvil om at Finnmark under hele den kalde krigen var fylket med relativt klart flest overvåkingsobjekter og personer som skulle interneres inntil 30 dager uten lov og dom i en krise- eller krigssituasjon.⁷⁷ Går vi til 1978, var antallet overvåkings saker på norske statsborgere nå blitt drastisk redusert. Oslo ledet fortsatt an med 144 saker, men med grensefylket med sine to politidistrikter på klar annenplass med 52. I landets øvrige politidistrikter var det normale 1-2 overvåkings saker.

Overvåking og passtvang for finner

Men det var ikke bare kommunister, kommunist sympatisører og noen få maoister som ble kartlagt. I Troms og Finnmark fantes fra 1955 til sist på 1970-tallet også en helt særegen og strengt hemmelig suspektoppteignelse kalt finnelisten. På denne «farlighetslisten» var oppført hele 2000 personer.⁷⁸ De fleste var finner som hadde lengre opphold eller jobbet i de to nordlige fylkene, først og fremst i fiskeindustrien og på kraftanlegg. På listen fantes også en del norske

---

Avhørene som fulgte, viste at flere titalls nordmenn hadde blitt søkt vervet, de fleste i 1944-45. Noen av disse hadde også fulgt litt opp, men uten å bli trukket for retten. Enkelte hadde også fungert som dobbelt agenter for POT.

⁷⁷ På det meste i 1956 skulle 997 norske statsborgere interneres. I 1981 var antallet redusert til 201 norske (og 98 utlendinger). Alle på overvåkingslisten skulle nå interneres. De fleste var registrert som kommunister, men om lag en femdel (40 personer) var maoister. I Finnmark var det få av dem. I tillegg til overvåkings- og interneringslister fantes det et «observasjonsregister» hvor mange tusen var oppført. Det kom først og fremst til anvendelse i forbindelse med sikkerhetsklareringer av personer til sensitive stillinger.

⁷⁸ Finsk overvåkingstjeneste kalt Skyddspolisen var rensket for kommunister og sovjetvennlige. Den samarbeidet på Nordkalotten tett med norsk overvåkingspoliti blant annet under den norsk-sovjetiske kraftutbyggingen i Pasvikelven. Det ble også utvekslet opplysninger med POT-tjenestemenn om sovjetisk etterretningsvirksomhet på Nordkalotten og om mulige suspekter finske turister og sesongarbeidere.

statsborgere av finsk avstamning. Det vil si en del suspekke kvener, men som ikke hørte hjemme på kommunistlisten.

De militæres og overvåkingspolitiet bekymring for Finland og finner førte til et annet oppsiktsvekkende tiltak – at de nordiske lands traktater på 1950-tallet om passunion og fri bevegelighet for nordiske borgere ikke ble gjort gjeldende i Troms og Finnmark. Lengre opphold her krevde pass og jevnlig framvisning av pass og oppholdstillatelser hos politiet. Det var følgelig finner og ikke andre utlendinger som ble rammet av disse diskriminerende bestemmelsene.

Avskjermings- og kontrollpolitikken overfor finske naboer var tross alt mindre omfattende enn i mellomkrigsårene, men den kom også til uttrykk på andre måter enn nevnt ovenfor. Finske ønsker om transitt- eller frihavner i Kirkenes, Alta, Lakselv eller Skibotn ble resolutt avvist av norske myndigheter, likeså spede regionale framstøt for en jernbane mellom Rovaniemi og Kirkenes. Fram til 1955 var POT og de militære også betenkt over etableringen av enkelte nye mellomriksveier. De måtte imidlertid innse at nasjonale og lokale ønsker om mer og enklere norsk-finsk handel og personsamkvem var avgjørende. Men når det gjaldt den strategisk viktige Pasvikdalen fikk deres advarsler mot mellomriksforbindelse gjennomslag hos politiske myndigheter.

Det endelige oppgjøret med «den finske fare» skjedde midt på 1970-tallet. Sverre Nilssen, den mangeårige og frittalende redaktøren i Arbeiderparti-avisa Finnmarken, tok nå bladet fra munnen. I flere lederartikler trakk han linjer til mellomkrigsårenes minoritetsfrykt og hudflettet myndighetene. POT behandlet, skrev han, Finnmark og Troms som «en krigssone», fremmedkontrollen var «en nasjonal skam» og «spionpasset» til finske arbeidere belastet alvorlig forholdet til Finland. Finnmarkingene fant seg ikke lenger i «summarisk gruppeovervåking med bakgrunn i meninger eller etnisk herkomst. Vi forlanger å bli regnet med i Norden».⁷⁹

Nilssen følte nok nå at han hadde atskillig lokal støtte og fulgte opp med et brev til den overvåkingskritiske justisminister Inger Louise Valle.

Til tross for skarpe protester fra overvåkingspolitiet, den militære sikkerhetstjenesten og forsvarssjefen valgte regjeringen å følge Nilssens og Valles ønske om en revidert politikk. I den

---

⁷⁹ For sitater, se Finnmarken, 14.2., 8.3. og 13.6. 1975.

utvidede utenriks- og konstitusjonskomiteen var det bare Høyres representanter med Kåre Willoch i spissen som ville holde fast ved den gamle ordningen, i all fall en tid framover. Paul Thyness (H) foreslo til og med å stramme inn og «kreve pass av ikke-nordmenn som reiser inn i de to nordligste fylker».⁸⁰

Den diskriminerende fremmedlovgivingen i Troms og Finnmark ble altså først avvirket sommeren 1975. POT makulerte kort etter helt irregulært den sensitive finnelisten. Statsminister Odvar Nordli på sin fant det nå antakelig nødvendig å bedre forholdet til Finland ved å innlede et tillitsskapende «badstudiplomati» med den finske presidenten Urho Kekkonen.

Det er flere forhold som kan forklare denne endrete politikken. Det politiske samarbeidet med Finland var i ferd med å bedres. Foreningen Norge-Finland var godt etablert, og ikke minst regionalt var det blitt flere politiske, handelsmessige og kulturelle kontaktflater mellom de to land. Et symbolsk uttrykk for den norsk-finske tilnærmingen var at president Kekkonen 18. juni 1977 avduket Innvandrermønumentet, gjerne kalt Kvenmønumentet i Vadsø, de mange finske innvandrernes «hovedstad» nordpå. Til stede på folkefesten var også kong Olav og kong Carl Gustav og mer enn 5000 tilreisende.

Men mye av grunnen til at «den finske fare» og gamle spøkelser om en upatriotisk befolkning ble begravd må utvilsomt tilskrives Sverre Nilssens resolute oppgjør og den raske politiske oppfølgingen fra Valle. Det skjedde ikke uten omkostninger. Redaktøren, som tidligere hadde samarbeidet godt med hemmelige tjenester, ble nå og i noen år framover overvåket. Man kan ikke helt utelukke - som et slags takk for sist.

De siste kjente uttrykk for overvåking av minoriteter nordpå fant sted et par år før og etter Alta-konflikten i 1981. 20-30 såkalte sameekstremister ble fulgt tett av overvåkingspolitiet. Denne kartleggingen kan i begrenset grad knyttes til den kalde krigen. POT var først og fremst bekymret for enkelte aktivisters agitasjon for en samisk stat på Nordkalotten, voldelige protester mot kraftutbygging og mulige forsøk på å ødelegge infrastruktur.

---

⁸⁰ Stortingets arkiv, 11.6. 1975.